

XALQARO MOLIYA INSTITUTLARI XUSUSIY KAPITAL ISHTIROKI ORQALI LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH ASOSLARI

Saidova Nargiza G'ulomovna

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Kirish: Xalqaro moliya institutlarining umumiy o'xshash jihati taqdim etilayotgan moliyaviy mahsulotning aniq maqsadlar (dastur va loyihalar) doirasida taqdim etilishi lozimligi hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki) moliyaviy mahsulotlari shakllari va mexanizmlarini alohida tahlil etilishi o'rganish predmetini yanada kegaytirishga xizmat qiladi. Ma'lumki, Jahon banki guruhi yirik moliya dastaklarini va maslahat xizmatlarini taqdim etadigan moliya instituti hisoblanadi. Mazkur xalqaro moliya tashkiloti moliya resurslarini maqsadli ajratishning asosan uchta moliya dastaklari orqali amalga oshiradi:

1. Investitsion loyihalarni moliyalashtirish (iqtisodiyotning turli sektorlari dorasida amalga oshiriladigan loyihalarni moliyalashtirish);
2. Loyiha natijasiga bog'langan kreditlash dasturi (loyiha doirasida erishilgan natijalarga qarab kredit resurslarini ajratish);
3. Mamlakat tuzilmaviy o'zgarishlari va taraqqiyot maqsadlarini moliyalashtirish (mamlakatda institutsional, tuzilmaviy, siyosiy, iqtisodiy islohotlarni qo'llab-quvvatlash uchun moliya resurslarini ajratish);

Ba'zi holatlarda moliyalashtirish ikki yoki undan ortiq dasataklar orqali amalga oshirilishi mumkin¹. Bunday holatda har bir moliyalashtirish dastaki yuzasidan alohida shartnomalar yoki umumlashtirishirilgan ya'ni gibridd moliyalashtirish tizimi qo'llanoiladi². Qayd etilgan moliyalashtirish dastaklari Jahon banki guruhining standart kredit sikli doirasida amalga oshiriladi. Jahon banki guruhining asosiy kredit tashkiloti Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki va Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi hisoblangani uchun mazkur tashkilotlarning moliyaviy mahsulotlarini tahlil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Ma'lumki, XTTB a'zo-mamlakatlarga resurslar olish, uchun moslashuvchan va arzon moliyaviy mahsulotlarni taklif etadi. XTA esa, qashshoq rivojlanayotgan mamlakatlarga juda past yoki nol foiz stavkali kredit va grantlar taqsim etadi.

Yuqorida ta'kidlangan moliyaviy mahsulotlardan tashqari, Jahon banki kafolatlar, Loyiha tayyorlash jamg'armasi mahsulotlari va maxsus trust fondlarining kreditlari kiradi.* Hozirgi kunga kelib, XTTB quyidagi turdagi resurs turlarini taqdim etadi:

a) XTTBning moslashuvchan to'lov shartlaridagi kreditlari (ingliz. IBRD flexible loan). Mazkur moliyalashtirish turida a'zo-mamlakatlarning loyihalarni amalga oshirish doirasidagi talablarini bir maromga yetkazishlari uchun bir qator shartlar taklif etiladi. Ular

¹ 3. Aliyev, B. (2021). Yevropada bank innovatsiyalarini rag'batlantirish mexanizmlari. Xalqaro moliya va bank ishi jurnali, 3(18), 55-63.

² Akramov, F. (2022). Bank innovatsiyalarini boshqarishda risk-menejmentning roli. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 4(12), 120-128.

qatoriga: kredit valyutasi, foiz stavkasi, foiz stavkasi spredi, qarzdorlik qaytarilishi shartlari, jadvali, sxemasi, yig'imglar, to'lov kunlari va boshqalar.

b) Moslashuvchan shartdagi kreditning kechiktirilgan resurs opsi. Ko'zda tutilmagan favquloddagi hollarda likvidlikni ta'minlash maqsadida ajratiladi. Unda moliyalashtirish kerakli vaqtgacha resurslarni qabul qilishni cho'zish imkoniyati mavjud bo'ladi. XTTB mazkur kechiktirilgan resurs opsi kredit turini ikkita shaklini taqdim etadi: mamlakat taraqqiyot maqsadlarini kechiktirilgan opsi kredit turi va tabiiy ofatlar holatidagi kechiktirilgan opsi resurslari.

d) XTTBning maxsus taraqqiyot dasturlari doirasidagi kreditlari (ingliz. IBRD special development policy loan). A'zo-mamlakatlarning ijtimoiy, tuzilmaviy xarakterdagi muammolarni, inqirozli vaziyatlarni tezkor bartaraf etish talabi yuzaga kelganda taqdim etiladigan qarzdorlik shakli hisoblanadi³.

O'zbekiston Respublikasi Jahon bankining mintaqalar doirasida - Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasi, daromadlar jihatidan - O'rtachadan past daromadli xo'jaliklar, hamda moliyalashtirish doirasida – Aralash (ya'ni ham Xalqaro taraqqiyot assotsiatsiyasi va Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki kreditlarini jalb etishi mumkin) guruhiga kiradi. Shu nuqati nazardan, Jahon banki guruhi a'zo-mamlakatlarni iqtisodiy rivojlanganlik doirasida guruhlariga joylashtirganidan so'ng, har bir guruhning to'lov qobiliyatiga mos moliyaviy mahsulotlarning shartlarini (kredit foizi, kredit davri va boshqalar) ishlab chiqadi. Umuman olganda, Jahon banki guruhi a'zo-mamlakatlarga turli moliyaviy mahsulotlarni bir qator shartlar asosida taqdim etadi⁴. Moliyaviy mahsulotlarning taqsimlanish shakli a'zo-mamlakatlarning iqtisodiy-moliyaviy darajasi, xususiyati va daromadiga asoslanadi. Jahon bankining xalqaro nufuzining yanda ortishi uchun moliyashtirish tamoyillari va prinsiplariga rivojlanayotgan mamlakatlar uchun sanoatlashuv, yashil va innovatsion iqtisodiyotga o'tish jarayonlari uchun alohida moliyaviy mahsulotlar ishlab chiqishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki globalashuv jarayonida yangi moliyaviy mahsulotlarni taklif etish davr talabidir. Osiyo taraqqiyot banki a'zo-mamlakatlarga kreditlar, grantlar, texnik yordam, kafolatlar, va qarzdorlik boshqarish mahsulotlari singari moliyaviy shakl va mexanizmlarni taklif etuvchi mintaqaviy taraqqiyot muassasi hisoblandi. Shuni qayd etish lozimki, Osiyo taraqqiyot banki moliyaviy mahsulotlarni oddiy kapital resurslari (ingliz. Ordinary Capital Resource), Osiyo taraqqiyot fondi (ingliz. Asian Development Fund), maxsus va trust fondlar orqali moliyalashtirishni amalga oshiriladi. Osiyo taraqqiyot banki tomonidan taqdim etiladigan moliyaviy mahsulotlar quyidagilarni o'z ichiga qamrab oladi:

1. Liborga asoslangan kreditlar (ingliz. Libor based loans, LBL). Osiyo taraqqiyot banki suveren va davlat tomonidan kafolatlangan moliya resurslarini olti oylik London banklararo kreditlar stavkasi (ingliz. London Interbank Offered Rate, LIBOR) bilan suzib yuvchi foiz stavkasi asosida taqdim etadi. Libor moliya bozorga asoslangan kredit

³ 6. Jumaev, M. (2022). O'zbekiston bank tizimida innovatsion jarayonlarning rivojlanish tendensiyalari. Iqtisodiyot va ta'lim jurnali, 3(25), 45-53.

⁴ 8. Mustafakulov, O. K. (2023). STATISTIKA TIZIMIDAGI RAQAMLI PLATFORMALARNI BAHOLASH VA ULARNI TANLASH. Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari, 3(3), 232-237.

mahsuloti hisoblanadi, Osiyo taraqqiyot banki singari taraqqiyot banklari uchun shaffof bozor narxlarini ta'minlashda iqtisodiy-moliyaviy samarali unsur hisoblanadi. Qolaversa, bunday mahsulot doirasida valyutani tanlash (yevro, yena, AQSh dollari), qarzdorlikni so'ndirish sxemasi moslashtirish imkoniyati mavjud. Bunday moliyaviy mahsulot foiz qiymatlari Osiyo taraqqiyot banki tomonidan tahlil etiladi va bozordagi o'zgarishlarga qarab yangilanib turiladi ⁵.

2. Mahalliy valyutadagi kreditlar (ingliz. Local currency loan, LCL). 2005- yilda qarz oluvchilarning moliyaviy ehtiyojlarini qondirish maqsadida milliy valyutadagi mahsulot taqdim etilgan. Undan, xususiy sektor korxonlari, davlat sektorining ayrim subyektlari foydalanishi mumkin. Bunda mamlakatdagi valyuta nomutanosibligini oldini olish hamda mahlliy kapital bozorni rivojlantirish uchun mazkur moliya mahsulot shakli ishlab chiqilgan. Qolaversa, qarz oluvchilarga kelishuvlar asosida foiz stavkalarini o'zgartirish imkoniyati beriladi.

3. Oddiy kapital resurslarining imtiyozli kreditlari (ingliz. Concessional OCR loans, COL). Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi rivojlanish bo'shlig'ini to'ldirish va a'zo-mamlakatlardagi qashshoqlikni kamaytirish maqsadida past foiz qiymatlarida imtiyozli kreditlar hisoblanadi. Rivojlanayotgan a'zo-mamlakatlarga imtiyozli yordam ularning taraqqiyot jarayonidagi muammolarini yengib o'tish, inklyuziv va barqaror o'sishni qo'llab-quvvatlashga mo'ljallangan.

4. Qarzdorlikni boshqarish mahsulotlari (ingliz. Debt management products). Osiyo taraqqiyot banki a'zolariga uchinchi tomonga bo'lgan qarzdorlikni boshqarish mahsulotlarini tadqim etadi. Uchinchi tomon majburiyatlari uchun qarzni boshqarish mahsulotlarini taklif etishda, a'zo-mamlakatlar tashqi qarzdorliklari tizimini yaxshilashga imkon yaratiladi. Bunda valyuta, milliy valyuta va foiz svoplari singari qarzdorlikni boshqarish mahsulotlari joriy etilgan⁶. Osiyo taraqqiyot bankining 2030-strategiya dasturi doirasida yuqoridagi moliyaviy mahsulotlardan tashqari yangi dastak va usullarni ishlab chiqdi:

I. Loyihani tayyorligini moliyalashtirish (ingliz. Project readiness financing, PFR) OTB loyihalari samaradorligini oshirishni, natijalarga o'z vaqtida erishishni va iqtisodiy xarajatlarni kamaytirishni ta'minlaydi;

II. Kichik xarajatlarni moliyalashtirish vositasi (ingliz. Small expenditure financing facility, SEFF) miqdoriy kichik xarajatlarni (har bir faoliyat uchun 15 mln. AQSh dollargacha) tez sur'atlarda resurs bilan ta'minlaydi. Bunda OTB moliyalashtirigan yirikroq loyiha doirasida amalga oshirilishi talab etiladi.

III. Taraqqiyot dasturlarini moliyalashtirish kafolatlari (ingliz. Policy-based Guarantee, PBG) ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarining maqsad va vazifalari doirasida hukumat budjetini moliyalashtirishni qo'llab-quvvatlaydi. Bunda moliyalashtirish resurslarini taqdim etilishi uchun kredit ajratish kafolati taqdim etiladi.

⁵ 7. Mustafakulov, O. K. (2024). STATISTIKA TIZIMIDA RAQAMLI PLATFORMALARNI AMALIY TADBIQ ETISH METODOLOGIYASI. Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari, 4(1), 45-54.

⁶ 9. Aliyeva, D. (2023). Innovatsion loyihalarni moliyalashtirishda davlat-xususiy sheriklikning ahamiyati. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 3(15), 82-

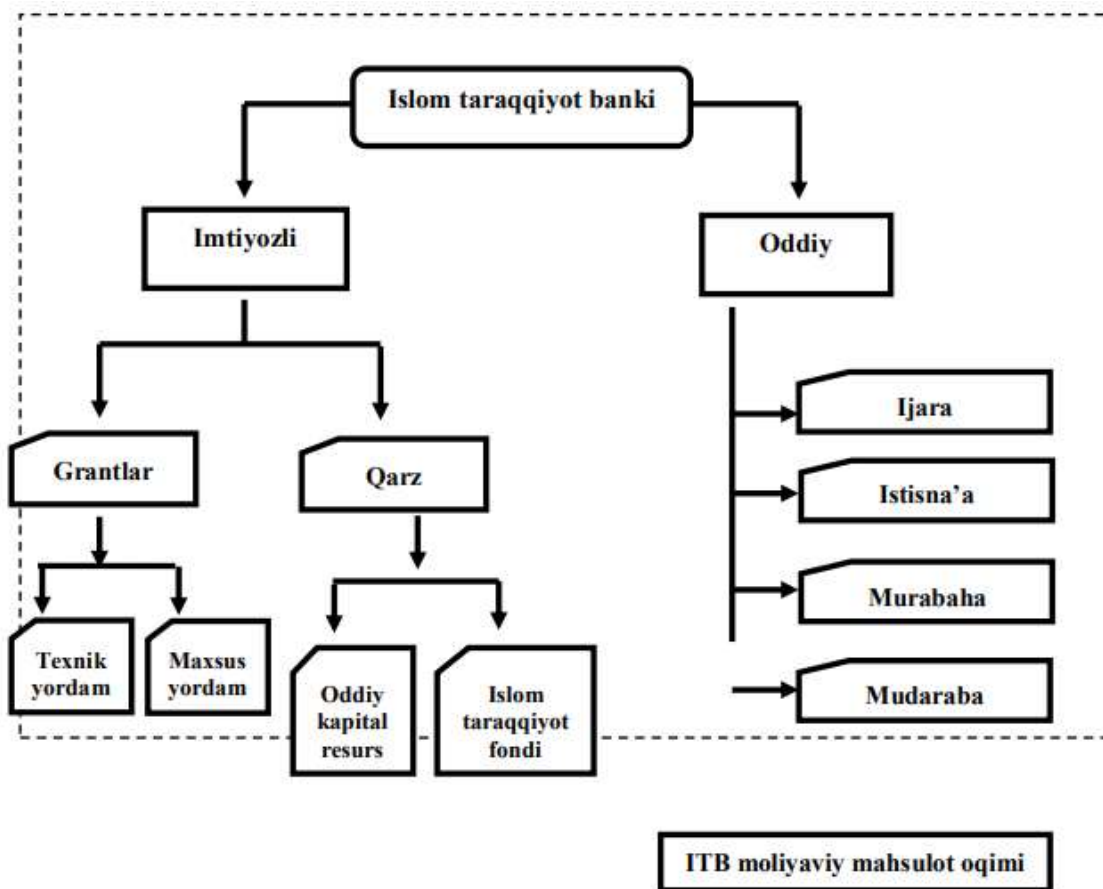
Osiyo taraqqiyot bankining rivojlanayotgan a'zo-mamlakatlarning imtiyozli moliyaviy resurs olish huquqi quyidagi ikkita ko'rsatkichga:

1) aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yalpi milliy daromad (GNI indeksi); hamda 2) oddiy kapital resurslari uchun kredit uchun layoqatlilik ya'ni to'lov qobiliyatiga asoslanadi. Osiyo taraqqiyot banki ham, Jahon banki guruhi singari mamlakatlarning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yalpi milliy daromadni atlas usuliga asoslanib hisoblaydi. A'zo-mamlakatlarning to'lov qobiliyati ya'ni moliyaviy resursni qaytarish imkoniyatlari quyidagi uchta toifaga: yetarli darajada layoqatga ega, cheklangan layoqatga ega, va moliyaviy resursni qaytarishga layoqati bo'lmagan mamlakatlarga qarab ajratiladi. Shu nuqtai nazardan, yuqoridagi ma'lumotlardan foydalangan holda, Osiyo taraqqiyot banki a'zo-mamlakatlarni quyidagi uch bosqichli tizim orqali tasniflaydi: A guruh (faqatgina imtiyozli yordam), B guruh (Oddiy kapital resurslari va imtiyozli yordam) va C guruh (faqat oddiy kapital resurslari). O'zbekiston Respublikasi Osiyo taraqqiyot bankining mamlakatlar tasnifida B guruhida joylashgan. Bunda mamlakatimiz oddiy kapital resurslar va imtiyozli yordam olish imkoniyati mavjud. Umuman olganda, Osiyo taraqqiyot banki moliya mahsulotlarini ishlab chiqish va taqsimlash jihatidan xalqaro moliya institutlari orasida innovatsion yondashuvni amalga oshirishini haqli ravishda e'tirof etish lozim. Chunki mazkur moliya tashkiloti doimiy ravishda xalqaro moliya tizimini tahlil etish, a'zo-mamlakatlar talabi o'rganish uchun izlanishlar amalga oshiradi. Bu esa mazkur moliya tashkilotining negizida yapon rivojlanish modeliga xos unsurlar yotishini anglatadi. Osiyo taraqqiyot bankining a'zo-mamlakatlarni ijtimoiy-iqtisodiy va mamlakat daromadi jihatidan tasniflash yondashuvi, ularga nisbatat kredit siyosatini samarali amalga oshirishga yordam beradi. Shu bilan bir qatorda, Osiyo taraqqiyot bankining ajratayotgan moliya mahsulotlari hajmining grantlar va texnik yordam miqdori va turlarini ko'paytirishi uning xalqaro nufuzi ortishiga xizmat qiladi. Yuqorida qayd etilgan bozor munosabatlariga asoslangan moliyalashtirish tizimiga nisbatan alternativ hisoblangan moliyalashtirish tizimi va shakllariga ega Islom taraqqiyot banki singari islom moliyasiga asoslanga moliya tashkilotini alohida ta'kidlash jozi. Shuni qayd etish kerakki, moliyaviy resurslarni tasqimlashi, oldindan belgilangan islomiy jihatdan maqbul, ijtimoiy va moliyaviy maqsadlarni ko'zlagan holda amalga oshiriladi. Qolaversa, moliyalashtirish doirasida amalga oshiriladigan loyihalar sikli ham bir qator texnik ajralib turuvchi xususiyatlarga egadir. Islom taraqqiyot banki qator iqtisod tarmoqlari va sohalari uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni, bir qator moliyalashtirish yo'llari va dastaklari orqali ajratadi. Islom taraqqiyoti banki tomonidan taqdim etiladigan asosiy moliyaviy mahsulot turlari quyidagilarni o'z ichiga qamrab oladi:

1. Lizing moliyalash vositasi—IJARA.
2. Savdo moliyalashtirish vositasi—ISTISNA'A (Qurilish/ Ko'chmas mulkni rivojlantish) va MURABAHA (muddatli qisman to'lash);
3. Investitsiyalarni moliyashtirish vositasi—CHEGARALANGAN MUDARABA dan iborat. Ijara (Lizing) kredit liniyasi umum qurilish ishlari uchun aktivlar bilan moliyalashtiradi va infratuzilma, sanoat va agro-sanoat uchun mashinasozlik va asbob-uskuna bilan ta'minlash asosiy maqsadi hisoblanadi. Yuqorida qayd etilgan

moliyalashtirish dastaklaridan tashqari, Islom taraqqiyot banki kafolatlar, grantlar va texnik yordamni ham taklif etadi. Ulardan keng miqyosda foydalanish jalb etilayotgan tashqi yordamni diversifikatsiyalash vazifasini bajaradi va mazkur moliya instituti ekspertlarining tajribasidan foydalanish imkoniyatini yaratadi (1–rasmga qarang)

1-rasm. Islom taraqqiyot bankining moliyalashtirish mahsulotlar⁷

Shuni ta’kidlash lozimki, Islom taraqqiyot banki a’zo-mamlakatlari o’rtasida moliyaviy resurslar portfelini doimiy ravishda muvozanatlashtirishga harakat qiladi. Yillar mobaynidagi ajratmalar miqdorini a’zo davlatlar orasida oshirishni rag’batlantiradi. Shu bilan birga, Islom taraqqiyot banki, Birlashgan Millatlar Tashkilotining eng kam rivojlangan mamlakatlar (ingliz. Least Developed Countries, LDC) qatoridan joy olgan a’zo-davlatlariga imtiyozli moliyaviy resurslar ajratishni o’zining bosh maqsadi sifatida qaraydi.

Islom taraqqiyot banki shariat qonunlariga asoslangan holda iqtisodiy siyosat yuritir ekan, a’zo-mamlakatlarni mintaqaviy joylashuv ya’ni geografik nuqtai nazardan ajratadi ya’ni klassifikatsiya qiladi. Hozirgi kunga kelib esa, Islom taraqqiyot banki a’zo-mamlakatlarni, uchta demografik guruh doirasida klassifikatsiya qiladi. Ular esa, Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika va Yevropa (ingliz. Middle East, North Africa and Europe, MENA and Europe), Osiyo (ingliz. Asia), va Afrika va Lorin Amerika (Africa and Latin America,

⁷ 10. Ashurov, M. (2021). Bank innovatsiyalarini rivojlantirishda innovatsion infratuzilmaning roli. Bank ishi va moliya jurnali, 4(10), 120-128.

ALA) guruhlari hisoblanadi⁸. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi mazkur mintaqaviy guruhning Osiyo guruhidan joy olgan. Islom taraqqiyot banki moliyaviy mahsulotlari tahlili shuni ko'rsatdiki, uning loyihalarni foizsiz moliyashtirish mexanizmi, ya'ni sherikchilikka asoslangan moliyalashtirish modeli g'arb moliyalashtirish tizimidan qator xususiyatlar bilan ajralib turadi.

Xulosa

Shu nuqtai nazardan, bizningcha, Islom taraqqiyot banki moliyaviy mahsulotlarni a'zo-mamlakatlar doirasida taqsimlash jarayoniga iqtisodiy asoslar me'zonini biriktirishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda masalan, aholisi ko'p, ammo daromadi kam davlatlar, dengiz bo'yida qulay geografik joylashgan, anklav mamlakatlar, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik past darajali mamlakatlar singari tasniflarni joriy etilishi maqadga muvofiq. Qolaversa, moliyaviy resurslarning a'zomamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanganlik jihatidan loyihalar foyda ulushi, muddati, tarmoq tarkibi qayta ko'rib chiqilishi, kapitalning eng dolzarb muammolar doirasida taqsimlanishi ta'minlaydi. Umuman olganda, xalqaro moliya institutlarining moliyaviy mahsulot va dastaklaridan samarali hamda unumli foydalanish negizida aynan tizimli-tahliliy izlanishlar yotishini qay etish lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Akramov, F. (2022). Bank innovatsiyalarini boshqarishda risk-menejmentning roli. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali*, 4(12), 120-128.
2. Aliyev, B. (2021). Yevropada bank innovatsiyalarini rag'batlantirish mexanizmlari. *Xalqaro moliya va bank ishi jurnali*, 3(18), 55-63.
3. Mustafakulov, O. K. (2023). O 'ZBEKISTON STATISTIKA TIZIMIDA QO 'LLANILADIGAN RAQAMLI PLATFORMALAR. *Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari*, 3(4), 63-70.
4. Ungboyeich, Mustafakulov O'ktam. "APPLICATION OF DIGITAL PLATFORMS IN THE STATISTICAL SYSTEM BASED ON INTERNATIONAL EXPERIENCE." *European Journal of Economics, Finance and Business Development* 2.7 (2024): 16-23.
5. Ungboyeich, M. O. K. (2023). RAQAMLI PLATFORMALARNI O'RGANISHDA JAHON ILMIY TADJIRIBASI. *SO 'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI*, 6(6), 160166-160166.
6. Mustafakulov, O. "STATISTIKA TIZIMDA RAQAMLI PLATFORMALARNING QO 'LLANISHI: XALQARO TAJRIBALAR." *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)* 7 (2024): 184-195.
7. Mustafakulov, O. K. (2024). STATISTIKA TIZIMIDA RAQAMLI PLATFORMALARNI AMALIY TADBIQ ETISH METODOLOGIYASI. *Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari*, 4(1), 45-54.

⁸ 12. Qobilov, B. (2020). Banklarning innovatsion salohiyatini oshirishda insoniy resurslarni boshqarish. *Iqtisodiyot va ta'lim jurnali*, 4(22), 75-83.

8. Mustafakulov, O. K. (2023). STATISTIKA TIZIMIDAGI RAQAMLI PLATFORMALARNI BAHOLASH VA ULARNI TANLASH. *Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari*, 3(3), 232-237.

9. Ashurov, M. (2021). Bank innovatsiyalarini rivojlantirishda innovatsion infratuzilmaning roli. *Bank ishi va moliya jurnali*, 4(10), 120-128.

10. Nasimov, A. (2023). Xitoyda raqamli bankingni rivojlantirish tendensiyalari. *Bank ishi va moliya jurnali*, 3(20), 90-98.

11. Qobilov, B. (2020). Banklarning innovatsion salohiyatini oshirishda insoniy resurslarni boshqarish. *Iqtisodiyot va ta'lim jurnali*, 4(22), 75-83.